

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Підодвірна Марія Ігорівна

УДК 821.161.2'06.09-3

**ФЕНОМЕН НЕНАДІЙНОГО НАРАТОРА В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ
XX СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ВИМІР**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Кучма Наталія Зіновіївна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
доцент кафедри теорії і методики української та світової літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Черкашина Тетяна Юріївна,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри романської філології та перекладу;

кандидат філологічних наук, доцент
Журба Світлана Степанівна,
Криворізький державний педагогічний університет,
доцент кафедри української та світової літератур.

Захист відбудеться 7 квітня 2020 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Із дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://tnpu.edu.ua> та в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 6 березня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Бородіца

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Криза світоглядів, історичні і соціальні реалії ХХ ст. вимагали від українських письменників інших підходів до трактування дійсності, нового способу мислення. Саме тому для сучасного літературознавства важливим є питання специфіки наративної організації художніх текстів ХХ ст.

Сьогодні маємо вагомі здобутки в царині наратології. Це насамперед праці Ж. Женетта, Дж. Принца, Ц. Тодорова, В. Шміда та ін. В українському літературознавстві дослідження проблеми представлене в монографіях І. Денисюка про диференціацію викладової манери українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст., М. Легкого про розповідача у малій прозі І. Франка, М. Руденко про наративну типологію прози Миколи Хвильового, М. Ткачука – дослідження української літератури від І. Котляревського до початку ХХІ століття та ін. Українські дослідники все частіше звертають увагу на категорію ненадійного наратора, обираючи його предметом вивчення. Образ ненадійного наратора-дитини проаналізувала О. Папуша («Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу», 2004). Ненадійний наратор був предметом наукових студій М. Бехти-Гаманчук («Комунікативні інтенції наратора у британській художній літературі початку ХХІ ст.», 2017), Ю. Бережанської («Ненадійний наратор» у короткій прозі Г. Майрінка», 2012), О. Вещикової («Ненадійний наратор в оповідній структурі містичного твору: ознаки і різновиди», 2015), Т. Гребенюк («Феномен недостовірної нарації в системі сучасних наративних студій», 2016), Т. Свербілової («Фігура ненадійного (недостовірного) наратора – двійника літературного героя – в художній системі роману-гри Джуліана Барнза «Відчуття закінчення», 2017). Однак українські науковці, здебільшого аналізуючи твори зарубіжного письменства, оминають увагою український літературний дискурс, повний яскравих прикладів наративних структур, зокрема конкретних типів ненадійного наратора.

У перші десятиліття ХХ століття українські митці актуалізували нову наративну стратегію, що полягала у чіткій диференціації учасників комунікативного акту. Так, через деструкцію метанаративів попередніх епох авангардизм генерував зовсім інші форми репрезентації. В. Винниченко, Микола Хвильовий, В. Домонтович, Майк Йогансен, Гео Шкурупій, творча діяльність яких активізувалася у 20-30-ті роки, але вже з початку 1930-х і до 1980-х рр. з відомих причин була вилучена з українського літературного процесу, творили експериментальну літературу, прикметною ознакою якої була увага до розповідної інстанції, насамперед гра з читачем. У попередні літературні епохи (романтизм, реалізм та ін.) діяв надійний наратор, якому читач беззаперечно вірив. Експериментальна проза 20-30-х років ХХ ст. представила ненадійного наратора, який вносив сумнів щодо сприймання істин тієї доби. Надалі більшовицька влада репресивно згорнула культурний, зокрема літературний розвиток української нації. І тільки в кінці 80-х рр. ХХ ст. знову з'являється іронічно-саркастичний голос митця, який відроджує авангардний наративний дискурс. Оповідним експериментом та авторською грою стає

постмодернізм, асоціюючись в українській літературі насамперед із творчістю Ю. Андруховича. Постмодерністське письмо автора демонструє деконструювання смислів, плюралізм думок, інтертекстуальність, перегляд традиційного канону, експерименти з оповідними структурами тощо.

В. Винниченко, Микола Хвильовий, В. Домонтович, Майк Йогансен, Гео Шкурупій, особливо Ю. Андрухович увиразнили в українській літературі категорію сумніву як маркера ненадійної нарації, що руйнує засади традиційної літературної творчості, трансформує усталений зв'язок між автором і читачем щодо надійності поданої наратором інформації, відтак – визначає необхідність реципієнтові глибше проникати в текст і контексти.

В українському літературознавстві належно поінтерпретовані окремі жанрово-стильові аспекти творчості В. Винниченка, Миколи Хвильового, В. Домонтовича, Майка Йогансена, Гео Шкурупія, Ю. Андруховича. Проте цілісне дослідження, в центрі якого поставала б інстанція ненадійного наратора, простежувалося б естетичне враження, яке виникає в ході його розповіді, на сьогодні відсутнє. У цьому й полягає **актуальність теми нашої дисертації**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в руслі комплексної наукової теми «Національні моделі українського та світового письменства» (номер державної реєстрації 0118U003136). Тема роботи затверджена у новій редакції на засіданні вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 26 вересня 2017 року, протокол № 2.

Мета дисертаційної роботи – дослідити феномен ненадійного наратора в українській прозі ХХ століття.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- узагальнити теоретичні засади ненадійної нарації в сучасному літературознавстві;
- окреслити концепт ненадійності у структурі меніппеї;
- розглянути тенденції виникнення ненадійної нарації в українській літературі 20-30-х рр. ХХ ст.;
- з'ясувати закономірності реалізації ненадійної нарації у прозі В. Винниченка, Миколи Хвильового, В. Домонтовича, Майка Йогансена, Гео Шкурупія;
- проаналізувати типи ненадійного наратора у постмодерністських романах Ю. Андруховича.

Об'єктом дослідження є повість В. Винниченка «На той бік», новела Миколи Хвильового «Я (Романтика)», роман В. Домонтовича «Доктор Серафікус», роман Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо...», роман Гео Шкурупія «Двері в день», трилогія Ю. Андруховича «Рекреації», «Московіада», «Перверзія».

Предмет дослідження – інстанція ненадійного наратора в українській прозі ХХ століття.

Теоретико-методологічну базу становлять праці відомих дослідників наратології В. Бута, Ж. Женетта, А. Нюннінга, Дж. Принса, Ш. Ріммон-Кенан, Дж. Фелана, М. Флудернік, С. Четмена, В. Шміда; теоретиків літератури Р. Барта, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Ц. Тодорова; представників школи рецептивної естетики У. Еко, В. Ізера, Р. Інгардена; українських літературознавців Р. Гром'яка, Т. Гребенюк, Т. Гундорової, С. Журби, Н. Лобас, Л. Мацевко-Бекерської, І. Папуші, Н. Римар, М. Руденко, В. Сірук, М. Ткачука, Я. Цимбал, Т. Черкашиної та ін.

Методи дослідження. Мета і завдання роботи, специфіка об'єкта і предмета дисертації зумовили вибір таких літературознавчих методів: культурно-історичного – для аналізу літературного процесу ХХ століття, специфіки культурного середовища; порівняльно-типологічного – для виявлення співвідношень, збігів та відмінностей у досліджуваній прозі, зокрема у сфері наративної організації тексту; структурно-функціонального – для осмислення стильової, жанрової, наративної, образної систем, їх складових і зв'язків між ними в прозі обраних авторів; психологічного – для обґрунтування закономірностей естетичного мислення письменників ХХ століття, розкриття концептуальної структури образів і персонажів; біографічного – для визначення джерел творчої індивідуальності та світоглядно-естетичних орієнтирів кожного митця, а також елементів наратологічного (для аналізу наративної організації тексту, оскільки основна увага зосереджується на інстанції наратора) і рецептивного (для аналізу реакцій та оцінок читача, що виникають під час сприймання художнього твору) підходів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній **уперше:**

- на матеріалі творів української літератури ХХ століття простежено засади ненадійної нарації та особливий статус ненадійного наратора як ключової фігури, яка забезпечує історико-літературні виміри експериментального письма;

- досліджено інстанцію наратора та моделі ненадійної нарації у текстах В. Винниченка («На той бік»), Миколи Хвильового («Я (Романтика)»), В. Домонтовича («Доктор Серафікус»), Майка Йогансена («Подорож ученого доктора Леонардо...»), Гео Шкурупія («Двері в день»);

- проаналізовано наративну організацію постмодерністського тексту: окреслено ефект ненадійності наратора й обґрунтовано його типи у романах Ю. Андруховича «Рекреації», «Московіада», «Перверзія».

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що основні положення роботи сприяють поглибленню знань про феномен ненадійного наратора в українській прозі ХХ століття; відкривають нові можливості у літературознавчому вивченні проблем жанру, стилю, розповідних форм; окреслюють наративні стратегії прози В. Винниченка, Миколи Хвильового, В. Домонтовича, Майка Йогансена, Гео Шкурупія, Ю. Андруховича, в яких центральне місце займає ненадійний наратор.

Практичне значення дослідження зумовлене тим, що його результати можуть використовуватись на заняттях з історії літератури, теорії літератури, порівняльного літературознавства, вибіркового дисциплін літературного

спрямування, для написання наукових робіт, а також при створенні підручників та навчальних посібників з української літератури для студентів-філологів, учителів, учнів середніх шкіл.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційну роботу виконано одноосібно. Усі теоретичні і практичні результати отримані дисертантом самостійно. Праці з теми дисертації надруковані без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол №3 від 17 жовтня 2019 р.). Основні результати наукової роботи викладені у доповідях на наукових конференціях, семінарах, колоквиумах: Міжнародній науковій конференції «Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво (Горизонт очікування)» (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 7-8 квітня 2016 р.); XV міжнародній науковій конференції «Знання і/чи віра: методологічний конфлікт» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Кам'янець-Подільський – Тернопіль, 2-6 травня 2016 р.); міжнародній науковій конференції «Володимир Гнатюк і його роль у розвитку української національної культури» до 145-річчя від дня народження академіка Володимира Гнатюка (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 26 травня 2016 р.); Сьомому міжнародному міждисциплінарному теоретичному симпозіумі «Словесне і зорове: візуальні медіації в літературі» (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 16-17 червня 2016 р.); XVII міжнародній науковій конференції «Школа відкритого розуму. Віра і/чи знання: методологічний конфлікт» (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Кельце, 28 серпня-2 вересня 2016 р.); міжнародній науковій конференції «Мільйон історій: поетика пригод у літературі і медіа» (Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ, 22-23 вересня 2016 р.); Першому Тернопільському методологічному колоквиумі (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 21-22 грудня 2016 р.); XVII міжнародній інтердисциплінарній конференції «Людина у світі знаків» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 25-28 вересня 2017 р.); міжнародній науковій конференції «Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі» (Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ, 28-29 вересня 2017 р.); Другому Тернопільському методологічному колоквиумі «Методи дослідження суспільної свідомості в гуманітарних студіях» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2-4 лютого 2018 р.); XIX міжнародній науковій конференції «Школа відкритого розуму. Постправда в інформаційному суспільстві» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 29 квітня-4 травня 2018 р.); Третьому Тернопільському методологічному колоквиумі «Специфічність та універсальність методів пізнання в епоху глобальних

викликів XXI століття» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 15-16 лютого 2019 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Орбіти художнього слова» (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 4-5 квітня 2019 р.); VIII Фащенко́вських читаннях «Сучасна українська література: пошуки, відкриття, дискусії» (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 20-21 червня 2019 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 8 наукових статей, із яких 7 – у фахових виданнях України, 1 – у закордонному часописі (усі статті одноосібні).

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (з підрозділами), висновків та списку використаних джерел (270 позицій). Обсяг дисертації становить 227 сторінок, із них 189 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми і стан її наукового вивчення в українському літературознавстві, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено теоретико-методологічні засади і методи реалізації завдань, висвітлено наукову новизну дисертації, можливості практичного застосування отриманих результатів, подано відомості про апробацію, публікації та структуру роботи.

Перший розділ «Ненадійний наратор як літературознавчий концепт» містить теоретичний огляд дослідницьких студій, у яких окреслено формування дискурсу ненадійного наратора в художніх текстах. У **підрозділі 1.1. «Літературознавча традиція у дослідженні ненадійної нарації»** проаналізовано основні праці, присвячені наративній природі художнього твору. Оскільки наратор є ядром розповідного тексту, ми розглянули основні дефініції цього поняття. Саме від наратора залежить зміст і організація фікційного світу, тому автор вибирає особливу наративну стратегію, яка адекватно висвітлить його ідею. За умов ненадійності наратора спостерігаємо паралельне конструювання «справжнього» ходу подій, до якого апелює автор. Відбувається «подвійна» нарація: перша представлена художнім словом, а другу слід відчитувати поміж рядків.

За наративною типологією В. Шміда, опозицією до надійного розповідача є ненадійний наратор. Термін, введений В. Бутом, визначає наратора надійним, «якщо він говорить або діє відповідно до поняття норми, прийнятої у творі (тобто до поняття норми, прийнятої імпліцитним автором), і ненадійним, якщо ні». Однак поза увагою наратолога залишилася роль читача. Простудіювавши думки авторитетних літературознавців (М. Абрамс, В. Бут, Дж. Принс, Дж. Фелан, С. Четмен), найобґрунтованішим вважаємо тлумачення М. Абрамса, за яким «ненадійний наратор – це той, чиї сприйняття, інтерпретація та оцінка подій, які він подає, не збігаються з імпліцитними судженнями і нормами, що їх маніфестує автор, і які, як він (автор) очікує, поділятиме пильний читач».

У дослідженні наративної поетики, представленої такими ненадійними розповідачами, як шахраї, божевільні, наївні простаки, Ш. Ріммон-Кенан

виділяє ознаки, які сигналізують про ненадійність наратора у тексті: обмежене знання наратора, його особиста участь, суперечлива система цінностей. Дотичною є позиція М. Флудернік щодо категорій ненадійної нарації, яка доповнює їх такими прикметами: фактуальна неточність, недолік об'єктивності та ідеологічна ненадійність. Низку ненадійних першоособових типів запропонував В. Ріган: наратор із неймовірним еґо; психічно хворий чи неврівноважений оповідач; наратор-блазень; наївний наратор; наратор-брехун. Однак, на нашу думку, найбільш повною і цілісною є концепція ненадійної нарації А. Нюннінга. Учений визначив набір інструментів для багатоаспектного розгляду суперечностей у тексті: 1) очевидні протиріччя та інші розбіжності в наративному дискурсі; 2) неузгодженість між висловлюваннями та діями наратора; 3) розбіжності між самохарактеристикою та оцінкою, яку йому дають інші персонажі; 4) суперечності між експліцитними коментарями наратора щодо інших персонажів та його імпліцитною самооцінкою, або тим, як він мимовільно виявляє себе; 5) протиріччя між викладом подій та їх інтерпретацією, невідповідності між історією та дискурсом; 6) вербальні та невербальні сигнали інших персонажів; 7) мультиперспективна інтерпретація подій та контраст між різними версіями однієї і тієї ж події; 8) зауваження, що стосуються наратора, а також лінгвістичні сигнали, що позначають суб'єктивність та високий рівень його емоційної залученості; 9) прямі апеляції до читача та спроба викликати співчуття до себе; 10) синтаксичні сигнали, які засвідчують емоційність, включаючи вигуки, еліпси, невмотивовані повтори тощо; своєрідні словесні звички, стилістичні особливості порушення мовних норм; 11) експліцитні метанаративні рефлексії наратора щодо правдивості його розповіді; 12) припущення ненадійності, прогалини в пам'яті, а також коментарі щодо когнітивного обмеження наратора; 13) зізнання в тому, що в певних ситуаціях наратор може мати упереджений погляд на події; 14) паратекстуальні маркери, як-от: заголовок, підзаголовок, передмова тощо. А. Нюннінг вважає прочитання помилковим, якщо обізнаний читач не зможе виявити «драматичну іронію» й побачити «додатковий сенс». Надійність / ненадійність пов'язані з коректним повідомленням фактів, інтерпретацією та оцінюванням подій, персонажів. Ступінь надійності / ненадійності наратора може варіюватися на різних рівнях розповіді. Наратор вдається до будь-яких маніпуляцій, а імпліцитний автор обирає промовисте мовчання, сподіваючись, що все не сказане буде обов'язково кимось почуте. Проте автор може порушувати угоду з наратором і таки втручатися в наративну площину тексту. Тоді ті елементи паратексту, які, зазвичай, вважаються надійними джерелами інформації у творі (передмова, коментарі), профануються і стають частиною авантюрного ігрового тексту.

У підрозділі 1.2. «Риси ненадійності у структурі меніпсеї» розглянуто специфіку виявів карнавалу в українській літературі ХХ ст.; окреслено спорідненість ознак метажанру (термін А. Баркова) меніпсеї та феномену ненадійного наратора. Аналізуючи це питання, звертаємося до теорії карнавалізації М. Бахтіна, який вважає карнавал особливим видом світосприймання, що має свої концепцію, правила, поетику. У різний час

карнавальні елементи звучать неоднаково. На переконання Т. Гундорової, карнавалізація виявляється як певна тенденція у розвитку української літератури. А Т. Гаврилів традицію карнавалу в ній розпочинає від І. Котляревського, акцентуючи його авторське багатоголосся.

У 20-30-ті рр. ХХ ст. простежуємо потужний розвиток карнавального стилю в українській літературі, зумовленого суспільно-політичною атмосферою, історико-літературним контекстом, а також особливим типом світобачення українських письменників. Відтак у їхній прозі актуалізувалися ознаки меніппеї, які, у свою чергу, фокусують увагу на ненадійному нараторі в ній. У випадку ненадійності руйнується дійсничний паритет між автором і читачем, зокрема «логічні зв'язки між подіями, порушується просторово-часовий континуум». Зазвичай, меніппея творить суперечливу інтерпретацію та паралельно співіснуючі сюжети. Це радикально інший погляд на світ і людину в ньому; гра з крайнощами, що увиразнює дуальність буття: відхилення і норму, реальність та ірреальність, особистість і деперсоналізованого персонажа. Метажанр формують особливі наративні інстанції, серед яких домінує ненадійний наратор. Саме він є організаційним елементом більш високого рівня композиції. Автор делегує всі права на розповідь нараторові, сподіваючись, що той обмовиться, і це стане сигналом для уважного читача. Зауважимо, що основна інтрига полягає в неспівпадінні етичних позицій автора та наратора. Така наративна стратегія вимагає від реципієнта певної компетентності та активної позиції в осягненні в одному тексті кількох фабул та сюжетів, які взаємодіють на більш високому рівні, котрий А. Барков називає метасюжетом.

У досліджуваних творах суб'єктом мовлення виступає трикстер, який завжди займає позицію іншого. Він відмовляється від норм, традицій і веде свою провокативну ненадійну розповідь. У різних текстах домінують різні риси трикстера: непостійність, зарозумілість, деструктивність. Однак ненадійність – стала ознака наратора-трикстера.

Невід'ємними атрибутами карнавалу є маска, переодягання, містифікація. У контексті нашого дослідження розрізняємо авторську маску (коли авторська ідея є протилежною до ословлених висновків наратора), маску видавця (за якою приховується справжній наратор), маску персонажа (який діє відповідно до того, що передбачає маска). В експериментальному романі 20-30-х рр. ХХ ст. з'являється «маска-без-обличчя» – носій стереотипних характеристик, а деперсоналізація образу виразно простежується у постмодерністському тексті останнього десятиліття ХХ ст.

У підрозділі 1.3. «**Ненадійний наратор у постмодерністському тексті**» увагу зосереджено на категорії іронії, органічно присутньої у ситуації ненадійної нарації. Механізм іронії розглядаємо через рефреймінг, що провокує інше сприйняття об'єкта, зміщення смислових акцентів, виникнення нових естетичних відчуттів. Це дозволяє виділити такі функції іронії у структурі ненадійної нарації: 1) комунікативний засіб діалогу між автором та імпліцитним читачем; 2) іронія (анекдот) як інструмент сюжету, композиції, характеротворення; 3) іронія здійснює кастинг читачів – відкидає зайвих і

залишає тих, хто чує; 4) іронія перевіряє адекватне сприйняття читачем авторської ідеї; 5) іронія демонструє, що за плечима ненадійного наратора автор і читач перебувають на одному морально-етичному рівні; 6) іронічно зображуючи персонажа, автор підкреслює множинність виявів людського.

Зауважимо, що постмодернізм відкидає і заперечує реалістичну розповідь, руйнує причинно-наслідкові зв'язки, нівелює психологічну детермінованість. Однак твори кінця ХХ ст. позначені єдністю емоційного тону і загального враження. Це спонукає реципієнта до пошуку певного змістового центру (того, хто говорить). Таким чином, роль і відповідальність читача помітно зростають. Постмодернізм представляє ігрову модель фікційного світу, в якому домінують амбівалентність, плюралістична свідомість, іронія, фарс, сумнів. В умовах посттоталітарного суспільства постмодернізм відродив не тільки карнавал, але й ігровий дискурс. За словами Ю. Андруховича, карнавал став чи не єдиним способом вираження постколоніальної людини. У творах письменника простежуємо смислову розхитаність, екзистенційний стан розгубленості персонажа та пошук ним власної ідентичності. Вважаємо, що інстанція ненадійного наратора дозволяє Ю. Андруховичу змоделювати авторський художній світ із притаманними йому трансформаціями і перверзіями, деконструкцією і переоцінкою цінностей. Сам карнавал набув нових відтінків і значень, перетворившись на кітч. У такому тексті ненадійний наратор творить паралельну альтернативну історію.

У другому розділі **«Моделі ненадійного наратора в українській прозі першої половини ХХ століття»** досліджено принципи реалізації ненадійної нарації у творах В. Винниченка, Миколи Хвильового, В. Домонтовича, Майка Йогансена, Гео Шкурупія, котра відображає зміни у світогляді, культурі, духовності українського народу впродовж минулого століття, а також новітні форми репрезентації.

У підрозділі **2.1. «Прихована гомодієгетична нарація у повісті В. Винниченка “На той бік”»** проаналізовано інстанцію наратора-персонажа, який розповідає про себе самого від третьої особи. Аналіз вражень читача, виниклих у процесі рецепції, дав змогу розшифрувати складний наративний код автора: ефект ненадійного наратора створює наративну ситуацію, коли читач бачить одне, а сприймає інше. Особиста історія доктора Верходуба пов'язана з філософськими роздумами про долю України, національно-визвольну боротьбу. Письменник осмислив трагізм і масштабність катастрофи, спричиненої національними та суспільно-політичними конфліктами. Проте це лише тло, на якому розгортаються внутрішні суперечності та орієнтири тривожного світу людини. На першому плані – історія ловеласа та псевдоінтелігента, який, приховуючи власну аморальність, веде свою ненадійну розповідь. Це виявляється в тому, що, попри майстерно змодельований образ Верходуба-героя, перед читачем постає інший персонаж з антонімічними рисами характеру. Аргументом на користь цієї думки є й те, що текст можемо переписати від першої особи без зміни і порушень змісту. До основних ознак ненадійності наратора у повісті «На той бік» відносимо: іронію та когнітивні дисонанси, що виникають у читача через невідповідність слова і діла

персонажа, спонукають не вірити історії, розказаній наратором; подвійні, іноді суперечливі ефекти (як-от: згадка про дитинство викликає довіру, а самопрезентація перед Наядою – несприйняття); наратор подає тільки вигідну йому інформацію; наратор-персонаж неправильно оцінює етичний кодекс особистості (він називає себе філософом, освіченою людиною, але не поводить себе і не мислить відповідно; зараховуючи себе до еліти, Верховодуб чинить за зразком маси, якою він гидує); чітко простежуються знівельовані цінності наратора. Відтак робимо висновок: наратор є зацікавленою інстанцією, і це дозволяє назвати його ненадійним.

Підрозділ 2.2. «Ненадійна розповідь “роздвоєного” наратора в новелі Миколи Хвильового “Я (Романтика)”» присвячений розглядові викладової організації новели. Письменник використав прийом роздвоєння і так досягнув ефекту читацького балансування між різними кутами зору. Наратор не може зробити однозначний висновок про мотиви вчинків Я. Тільки у гуманістичному контексті історія чекіста відходить на другий план, висвітлюючи проблему жертви радянської системи. Особливий ефект забезпечує той факт, що Я адекватно оцінює події, відтак душевна (внутрішня) боротьба та морально-етичні випробування набувають гострих форм. Читач не може зробити однозначний висновок щодо Я і відповісти на питання, чи він є героєм, чи злочинцем. Трагізм ситуації полягає в тому, що шансів на інакшість у Я не було. Іти проти системи означало раптову смерть, натомість Я вбивав себе поступово. Г. Грабович підкреслює, що у соціальному контексті «роль є тим, що тобі виділяють – із наступним всеохопним почуттям безпорадності та інфантильності». Автор використав прийом «роздвоєного» наратора, аби зобразити людину на роздоріжжі, де, з одного боку, внутрішня правда, а з іншого – соціально-політичні обставини. Я остаточно і без вороття втягнений у злочинний вир і його бунтівна душа не сподівається на виправдання, та в підсумку – отримує його від читача.

У підрозділі 2.3. «Упередженість як ознака ненадійного наратора у романі В. Домонтовича “Доктор Серафікус”» виокремлено основну причину, що спонукає наратора до деформації розповіді. Наративний аналіз тексту доводить, що говорить, бачить і конструює розповідь у романі художник Корвин. Як конструктивіст, він наповнює нарацію лаконічними фразами, складними поняттями, технічно маніпулює абстракціями та алюзіями. Усе це забезпечує ефект неоднозначності, адже реципієнт розуміє, що причиною ненадійної нарації є почуття заздрості, котре схиляє Корвина будувати саме таку оповідь, в якій його друг Серафікус виглядав би невдахою. Мотивом для ненадійної нарації є особиста зацікавленість та упередженість персонажа, який опинився в ситуації любовного трикутника. Основними «симптомами» ненадійності наратора у творі є: дисонанс між подіями та їхньою оцінкою; неможливість зробити однозначні висновки; експресивно забарвлене суб’єктивне мовлення видає мовця, а саме Корвина; виникають суперечності між коментарями наратора і тим, як він себе виявляє; наратор по-своєму інтерпретує події, що контрастує зі словами інших персонажів; численні апеляції до читача та удавана відкритість.

У підрозділі 2.4. «Новаторство Майка Йогансена у реалізації феномену ненадійного наратора в романі “Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію”» розглянуто особливості його викладової манери. Письменник увиразнив жанр інтелектуального роману, в основі якого – гра з читачем і структурою твору. Тут простежуємо парадоксальне явище: наратор прямо говорить про схематичність сюжету, вигаданих персонажів, однак читачеві важко це сприйняти, бо він не має подібного досвіду. Через унікальну наративну організацію автор створює ефект написання роману в «реальному» часі, на очах у реципієнта. Вважаємо, що Майку Йогансену через прийом гри вдалося змодельовати нового читача, готового сприйняти такий експеримент. Автор творив динамічний сюжет через його анекдотизацію. Тотальна іронія виступає самостійним принципом художньої творчості митця і, водночас, механізмом дистанціювання ненадійного наратора та імпліцитного автора. Романові притаманна іронічна, стилістична і словесна гра, розбавлена елементами абсурду й гумору. Саме так у цьому тексті реалізовано меніппейну традицію. У романі дві фабули: подорож доктора Леонардо і факт написання цієї історії іспанцем Доном Хозе Перейрою, тому образ наратора поєднує в собі кілька інстанцій. Доктор Леонардо Пацці та прекрасна Альчеста творять «фальшивий сюжет», як і «побічні дійові люди», згадані у тексті. Якщо усі персонажі є дійовими особами для читача, то ландшафти – для писаря Дона Хозе Перейри, котрий виступає режисером-постановником історії. У романі «Подорож ученого доктора Леонардо...» виділяємо такі маркери ненадійності наратора: постійне вагання читача щодо статусу художнього світу, який він сприймає; когнітивні дисонанси як реакція на різку зміну подій та невідповідності у тексті; недовіра до сказаного наратором і тотальна його іронічність; «відкритість» прийомів письма. Вважаємо, що гра з рецептивними і наративними стратегіями (в тому числі використання ненадійної нарації), конструктивізм, театральність, мистецький синтез, абсурдизація та загальний іронічний дискурс авторського тексту засвідчують значущість творчості Майка Йогансена в українській авангардній прозі 20-30-х рр. ХХ ст.

У підрозділі 2.5. «Інтелектуальний експеримент з наративною формою у романі Гео Шкурупія “Двері в день”» простежуємо своєрідну авторську викладову стратегію, відчитувану на різних рівнях. У романі майстерно реалізована меніппея як квінтесенція карнавального світовідчуття. На нашу думку, функцію наратора виконує персонаж, який вправляється у письмі. Теодор Гай описує своє життя, виправдовуючи сумнівні морально-етичні якості. Рецептивна інтрига полягає в тому, що наратор контролює модус читацького сприйняття, неодноразово використовує містифікацію. Якщо спочатку у реципієнта виникають сумніви щодо зображуваного художнього світу, то до кінця твору він розуміє, що ним відверто маніпулюють. Позаяк персонаж приховує себе як наратора, то ненадійність є його основною характеристикою. У романі співіснують кілька фабул і, відповідно, сюжетів. Первинною визначаємо нарацію-автопрезентацію Теодора Гая. Відтак виділяємо такі ознаки присутності ненадійного наратора: неспівпадіння в

наративному дискурсі; розбіжності між автоописом наратора та враженням, справленим на читача; протиріччя між викладом подій та їх інтерпретацією; високий рівень суб'єктивності та емоційності; прямі апеляції до читача та спроба викликати співчуття до себе; поєднання реального та ірреального світів; когнітивна обмеженість (стан сп'яніння, зміненої свідомості).

Українська література першої половини ХХ століття продемонструвала високий естетичний рівень інтелектуальної прози. Митці експериментували з формою, наративною організацією, рецепцією, передавали дух часу та його релятивізм. На жаль, після трагічного «Розстріляного відродження» змінилася тональність письма і загалом вектор розвитку українського письменства. І тільки в 1990-х роках, після падіння радянської імперії, відбувається повернення карнавалу, іронічного дискурсу, ненадійного наратора-трикстера.

Третій розділ «Інстанція ненадійного наратора в романах Ю. Андруховича» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено різні типи ненадійного наратора у трилогії автора, де простежуємо майже всі ознаки ненадійної нарації (за А. Нюннінгом). Заголовок тут є каталізатором інтерпретації авторського тексту, котрий (в т. ч. паратекст) епатує читача через провокацію, за якою криється інстанція ненадійного наратора. Читач як один із елементів авторської стратегії й активний учасник художнього дійства поринає в карнавальний ігровий простір із численними парадоксами. Амбівалентність смислів, невпевненість та тотальні сумніви, що виникають у читача, провокують багатозначність прочитань тексту. Ю. Андрухович у кожному романі експериментує з наративними формами організації іронічного дискурсу, в якому чільну роль відіграє ненадійний наратор.

Підрозділ 3.1. «Наратор-режисер у романі “Рекреації”» розкриває демістифікацію традиційного сприймання образу митця та народження нового культурного героя. Особливий тон задає Павло Мацапура як організатор Свята Воскресаючого Духу. Паралельну фабулу в романі забезпечують пригоди поетів, які прибули у Чортопіль. Відтак окремі мінінаративи спрямовані на розкриття персональних історій представників української богеми. Кількаплощинна розповідь в «Рекреаціях» створює ілюзію об'єктивності, повної інформативної картини, яка взаємодоповнюється нараторами різних рівнів. Проте їх детальний аналіз засвідчує: насправді читач не має доступу до внутрішнього світу персонажів. Ймовірно, говорити в такій манері про поетів може той, хто їх знає, наприклад, Мацапура. Ю. Андрухович наповнює текст парадоксами, містифікаціями, карнавальними атрибутами, чим іще більше ускладнює читацьке сприйняття роману. Павло Мацапура як ненадійний наратор-режисер творить провокативну розповідь і пропонує свій погляд на події через сценарій свята, в якому він є ключовою постаттю.

У підрозділі 3.2. «Наратор-alter ego у романі “Московіада”» схарактеризовано наратора-персонажа з ознаками роздвоєння сутності. Вважаємо, саме цей своєрідний прийом зумовлює ефект ненадійності. Але, якщо у Миколи Хвильового відбувається гра на серйозних психологічних регістрах, яка межує з гострим внутрішнім болем, психологічними надривами, то Ю. Андрухович моделює ненадійного наратора засобами карнавалізації.

Упродовж твору Отто фон Ф. перебуває у стані зміненої свідомості, що дозволяє висловлюватися вільно, ігноруючи будь-яку цензуру. За маскою блазня ховаються глибокі роздуми про падіння імперії. Опозиція голосів «ти-я» є основним принципом структурування роману. Alter ego Отто фон Ф. постійно сумнівається: він творить основний текст і веде персонажа в цій історії. Такий автодіалог («діалогічний монолог») викликає сумнів щодо зображеного світу та дій персонажа. Деформована свідомість, марення, хворобливі стани, погане самопочуття продукують привидів влади, мандрівку в підземний світ, кулю у скроні, з якою персонаж повертається додому. Статус цих подій – під питанням, адже наратор ненадійний. Проте художня цінність роману – однозначна і беззаперечна. У романі «Московіада» спостерігаємо такі «симптоми» ненадійності наратора: суперечності у дискурсі наратора; постійне наголошування на його поганому самопочутті; визнання неправдоподібності власної історії та паралельне наголошування на правоті сказаного; опозиційна пара голосів у свідомості Отто фон Ф.; експресивність, суб'єктивність нарації; невідповідності у власній розповіді; амбівалентне сприйняття художньої дійсності; подвійні, іноді суперечливі ефекти (наприклад, коли п'яний персонаж роздумує про крах імперії).

У підрозділі 3.3. «Наратор-маска в романі “Перверзія”» простежено видовищну кульмінацію карнавалу і його різкий занепад. Фінал роману, коли з'ясовується, що наратором є Стах Перфецький, відкриває читачеві нові його смисли, відтак актуалізується наратор-маска. Зміна враження від твору є одним із основних ознак ненадійної нарації. Предметом романного зображення стають вагання, бо сумніваються всі учасники комунікативного акту. На наш погляд, письменник майстерно реалізує прийом маски. У творі диференціюємо маску автора, маску наратора, маску персонажа. Кожна з них відіграє особливу роль у тексті, а конструювання смислів завжди залежить від читача. Стах Перфецький схильний до перверзій: він змінює імена, подобу, лінію поведінки; грається зі словом, сенсом, читачем. Він вражає своєю ненадійністю і, водночас, провокує інтелектуальне та естетичне задоволення реципієнта від прочитаного тексту.

У **Висновках** підсумовано результати дослідження.

1. Окреслено теоретичні засади ненадійної нарації в сучасному літературознавстві. Проаналізовано основні дефініції понять «наратор», «наративна стратегія», «надійний наратор», «ненадійний наратор» і те, як вони між собою корелюють. Якщо наративна стратегія в певний спосіб демонструє задум автора, то у нашому дослідженні наратор є ключовою фігурою, яка відповідає за тактику: він певним чином розповідає історію. За умов ненадійності наратора маємо справу з паралельним існуванням у тексті кількох сюжетів і фабул: основна (очевидна) фабула завжди неправдива, а інша стосується самого факту розповідання і мотивів, характерних для такого типу нарації. Відтак ненадійний наратор, наділений особливим статусом та повноваженнями, творить композицію, в якій постійно перебуває в центрі уваги і розповідає свою історію. За таких умов реципієнт змушений зайняти позицію дослідника і співтворця тексту, максимально залучивши весь читацький досвід. У цьому сенсі актуалізується гра з рецепцією, відбувається порушення норм

класичної (надійної) розповіді. Аналізовані тексти відтворюють події, позбавлені об'єктивності, тому їхній статус неоднозначний. Отже, кожен твір – зразок нетрадиційного наративу, експериментального письма. Це – складна інтелектуально-естетична структура, яка вимагає певної читацької компетентності. Ненадійний наратор вносить у твір сумнів, вагання, непевність, неоднозначність, що породжують різні інтерпретації.

2. Погоджуємося з думкою В. Бута про те, що художня комунікація за умов ненадійної нарації є успішною тоді, коли наратор (читач, реципієнт) може розпізнати ознаки ненадійної розповіді, побачити різницю між інформацією, яку транслює наратор, та ідеєю, за котрою стоїть імпліцитний автор. Тому, на наш погляд, ключову роль у цій інтелектуальній грі відіграє читач, здатний ідентифікувати розрив між експліцитним дискурсом наратора й імпліцитним дискурсом автора. В. Бут підкреслює майже «детективне викриття» ненадійного наратора, в процесі якого реципієнт може виявити свою ерудованість та отримувати задоволення від розкриття основної інтриги. Ненадійна нарація з'являється в літературі ХХ ст. внаслідок відмови авторів від усезнаючого наратора. Такий прийом допомагає письменникові викликати сумнів і вагання у читачів. Внаслідок цього й виникають експериментальні тексти, відбувається гра з наративними рівнями.

3. У 20-30-ті рр., як і в кінці ХХ ст. простежуємо активний розвиток карнавального стилю в українській літературі. Він засвідчив кардинальні зміни у способі мислення і моделюванні художньої дійсності. Якщо модернізм збагачував здобутки попередників, то авангардизм заперечував, відкидав, руйнував попередній досвід і творив нову художню систему. Це зумовило появу оригінальної експериментальної літератури. Головними її ознаками стали увага до розповідної інстанції та інтелектуальна гра з читачем. Відтак у 20-х рр. ХХ ст. в літературі актуалізується категорія ненадійного наратора, який вносить сумнів у традиційне сприймання істин своєї епохи, що дозволило простежити еволюцію ненадійного наратора в динаміці літературних форм ХХ ст.: від новели Миколи Хвильового до романів Ю. Андруховича. Художні твори В. Винниченка, Миколи Хвильового, В. Домонтовича, Майка Йогансена, Гео Шкурупія, а пізніше Ю. Андруховича стали не лише фактом історії української літератури, але й предметом тривалих дискусій і суб'єктивних оцінок. Їхні художні тексти – жанрово неоднорідні, складні за стилем і структурою. Головну причину цього вбачаємо у категорії сумніву, яка каталізує різнотрактування авторських коду, стилю, жанру. Саме ненадійна розповідь руйнує засади традиційної літературної творчості, розриває класичну угоду між автором і читачем про надійність поданої наратором інформації. У цьому контексті читачеві необхідно зайняти активну позицію та ширше осмислити твір. Лише так розкривається оригінальність, інтелектуальний та естетичний рівні, що дозволяють вписати прозу українських митців у європейський літературний дискурс ХХ ст.

4. Вважаємо, що наратор виконує особливу роль у структурі меніппеї, яку розглядаємо як особливе карнавальне світовідчуття та жанрову традицію, циклічно реалізовану за певних обставин у конкретних текстах. Для того, щоб

увиразнити смисли в художньому світі ненадійного наратора, варто, насамперед, зрозуміти авторську іронію та виокремити порушені ним теми. Однак, зауважимо, що в основі меніппеї важливою є оповідь як дія: слід зрозуміти, чому ненадійний наратор деформує інформацію. На прикладі української прози ХХ ст. визначено, що причиною для такого типу розповіді може бути особиста вигода, зацікавленість (самоствердження, звеличення себе, підняття авторитету, підміна дійсного бажаним); приховування морально-етичних відхилень, певних норм чи канонів; упередженість розповідної інстанції; обмеженість, зумовлена внутрішніми (психологічні особливості, стан зміненої свідомості) і / або зовнішніми (зокрема, більшовицькою політикою) факторами. У концепції карнавалу з феноменом ненадійного наратора співвідноситься архетип трикстера, а незмінними елементами карнавалу є маска, переодягання, містифікація.

Роль читача у постмодерністському тексті вагомо зростає. Оскільки постмодернізм заперечує реалістичну розповідь, на перший план виходять фрагментарність опису, еkleктизм стилів, синтез жанрів, відсутність єдиної позиції, мовна поліфонія, двозначність та ін. Основними ознаками постмодерністської плюралістичної свідомості та її внутрішнім динамічним джерелом вважаємо сумнів і відмову від альтернативного вибору «або-або» на користь широкого спектру рівноправних рішень «і-і». Так в українській літературі з'являється поліморфний персонаж, в арсеналі якого численні маски та іпостасі, котрими він жонглює, втрачаючи самість. Духовні та тілесні метаморфози зумовлені в українській літературі прийомом карнавалізації, заґрунтованим у національну духовність, фольклор (гумор, іронія, бурлеск, травестія та ін.). Відзначаємо лінгвістичну домінанту стилю, яка полягає у грі з інтонаціями та ускладненні наративної організації. Найяскравіше ці риси втілені у творах Ю. Андруховича, де образ митця не є носієм ідеалів, досконалих цінностей, ідеології, а, передовсім, звичайною людиною зі складним характером, проблемами, сумнівами. Відчуття фальшивості, невпевненості, недовіри зумовили особливий вид нарації, позбавлений остаточних тверджень, лише галерея можливих варіантів. Ю. Андрухович активно продовжує карнавальну літературну традицію і моделює особливий фікційний світ, здатний до трансформацій та перверзій, маскування та переоцінки. Автор грається з горизонтом читацьких сподівань, враховуючи його й одразу ж порушуючи. Тому саме в грі з текстом вбачаємо основу задуму творів письменника, де ненадійна нарація є основним жанровим елементом.

5. Майстерну реалізацію ненадійної нарації в українській літературі 20-30 х рр. ХХ ст. спостерігаємо у повісті В. Винниченка «На той бік». Автор змодельовував прихованого гомодієгетичного наратора, ненадійність якого полягає в тому, що його наративний голос обмежено режисерською діяльністю імпліцитного автора як розповідної інстанції, через що рецепція набуває двоїстих обрисів і читач протягом усього тексту не має однозначної оцінки чи характеристики персонажів та подій. Протагоніст у формі третьої особи розповідає про себе, однак читач через сигнали ненадійності відчитує зовсім

іншу історію, в центрі якої – псевдоінтелігент із сумнівними моральними принципами.

Наративна організація новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)» характеризується тим, що автор використав прийом роздвоєння і на одній фабулі збудував два сюжети. Відтак читач балансує між різними кутами зору і не може зробити однозначний висновок щодо персонажа-наратора Я. Головним ресурсом зміни ставлення реципієнта до персонажа є гуманістичний контекст: історія чекіста відходить на другий план, а основною постає лінія жертви радянської системи.

Основною причиною ненадійності наратора в романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус» є його упередженість: історію розповідає другорядний персонаж Корвин, який опинився в ситуації любовного трикутника. Саме особиста зацікавленість стає визначальним мотивом для продукування ненадійної нарації. Персонаж приховує себе як наратора, відтак виникає дисонанс між подіями та їх оцінкою; неможливість зробити однозначні висновки; наратор по-своєму інтерпретує події, що контрастує зі словами інших персонажів; численні апеляції до читача та вдавана відкритість тощо. Проте експресивно забарвлене суб'єктивне мовлення видає того, хто говорить.

Меніппея як квінтесенція карнавального світовідчуття реалізується в романах Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо...» і Гео Шкурупія «Двері в день». Наратор метажанру завжди ненадійний, а його архетипом є трикстер. За таких умов руйнується традиційна «домовленість» між автором і читачем: несправжні, вигадані, умовні події зображуються як реальні, що відбулися. Це зумовлює їх суперечливу інтерпретацію, співіснування паралельних сюжетів та ін. Так, Майк Йогансен удосконалив форму інтелектуального роману, в основі якого – гра з читачем і структурою твору. Первинною у ньому є історія, що засвідчує факт написання подорожі доктора Леонардо і прекрасної Альчести в Слобожанську Швейцарію екзотичним наратором Доном Хозе Перейрою. У тексті простежуємо парадоксальне явище, коли наратор прямо говорить про схематичність сюжету, вигаданих персонажів, однак читачеві важко це сприйняти, бо в нього немає подібного досвіду. Відбувається експеримент і з формою, і з рецепцією. А в романі Гео Шкурупія «Двері в день» ненадійним наратором є Теодор Гай, який створює про себе героїчний міф, проводячи паралелі з відважним дикуном Гаєм. У тексті неодноразово акцентується, що персонаж-наратор перебуває у стані зміненої свідомості (сп'яніння, опіум), тому у тексті домінують його сни, марення і мрії, які сигналізують про ненадійність оповідача.

6. Трилогія Ю. Андруховича констатувала зміну літературного канону в письменстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. У ній ми звернули увагу на ключову роль наратора у меніппеї та особливості реалізації його ненадійності.

У романі «Рекреації» ненадійний наратор постає у ролі режисера-організатора фестивального Свята Воскресаючого Духу. Паралельну фабулу забезпечує історія про поетів, які прибули у Чортопіль. На наш погляд, сценарій Павла Мацапури становить текстову форму роману. Це засвідчує друга особа однини і множини, що домінує у розповіді про дійових осіб. Відтак

у романі відзначаємо певну схематичність і узагальненість у творенні характерів, а з іншого боку – автобіографічні елементи. Вважаємо, що основною ознакою ненадійного наратора у «Рекреаціях» є приховування «голосу» Павла Мацапури, який феєрично з'являється у фіналі роману, супроводжуючи акт самовикриття у наративній структурі роману.

Специфічною є і наративна форма роману «Московіада». Роздвоєння сутності Отто фон Ф. – своєрідний прийом, що зумовлює ефект ненадійності. Протягом твору персонаж перебуває у стані сп'яніння, що дозволяє поетові висловлюватися так, як він забажає. За формою блазня ховаються глибокі роздуми і судження про падіння імперії. Опозиція голосів «ти-я» є основним принципом конструювання роману, а стиль викладу виводить на авансцену категорію сумніву. Історію українського поета трактуємо неоднозначно, адже у творі часто співіснують кілька версій однієї події. Реальність та ірреальність переплітаються, наратор-персонаж визнає неправдоподібність власної історії і паралельно акцентує на правильності сказаного. Фаустівська мандрівка Москвою напередодні розпаду СРСР Отто фон Ф. залишає більше запитань, аніж відповідей. І Ю. Андрухович досягає цього за допомогою жанру меніппеї, покликаної діагностувати проблеми, а не ховатися від них, та наративної стратегії ненадійного наратора.

Експериментальне письмо Ю. Андруховича удосконалюється у романі-пастиші «Перверзія» – найскладнішим за жанровою структурою. Передсловом розпочинається авантюрна розповідь про подорож і зникнення у Венеції Стаха Перфецького. Як і в «Рекреаціях», ненадійний наратор наприкінці історії викриває себе. Це викликає ефект зміни враження від твору і спонукає читача по-новому інтерпретувати роман. На наш погляд, письменник майстерно використовує прийом маски. У творі диференціюємо маску автора, маску наратора, маску персонажа. Кожна з них відіграє особливу роль у тексті. У романі порушуються моральні, ідеологічні, релігійні норми, а також принципи текстотворення (присутність автора, взаємозв'язок дієгезису та реального позатекстового світу, «оголення» літературних прийомів та ін.). Перфецький заплутується у версіях подій, не приховує «довільності» своєї історії, вигадки, провалів у пам'яті, короткозорості. «Перверзійний» персонаж змінює імена, подобу, лінію поведінки. Він грається зі словом, сенсом, читачем, що провокує інтелектуальне та естетичне задоволення останнього і дозволяє окреслити постмодерністський тип наратора-маски, котрий трактуємо як знаковий в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Отже, в українській прозі ХХ ст. простежуємо активне застосування письменниками ненадійної нарації. З-поміж моделей ненадійного наратора виокремлюємо прихованого й зацікавленого, «роздвоєного» й упередженого розповідачів. У романах Ю. Андруховича актуалізується ненадійний наратор як режисер, alter ego, маска. Проаналізовані тексти потребують активної ролі реципієнта, відмови від традиційного художнього, ідеологічного сприйняття художнього твору, критичної здатності до його інтерпретації. Феномен ненадійного наратора ревізує читацьку уважність, змушуючи розкодовувати

прочитане й недочитане, а це дає підстави констатувати високу майстерність українських митців ХХ ст. в оновленні традиційних наративних структур.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Підодвірна М. І. Феномен ненадійного розповідача у повісті «На той бік» Володимира Винниченка. *Studia Methodologica*. Issue 40. Ternopil – Kielce, 2015. P. 405-410.

2. Підодвірна М. І. Феномен ненадійного наратора в романі Юрія Андруховича «Перверзія». *Studia Methodologica*. Issue 43. Ternopil – Kielce, 2016. P. 77-83.

3. Підодвірна М. І. Прояви упередженості ненадійного наратора у романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус». *Studia philological*. 2018. Вип. 10. С. 132-138.

4. Підодвірна М. І. Іронія як конструктивний елемент ненадійної нарації в романах Г. Шкурупія та В. Домонтовича. *Південний архів. Філологічні науки: зб. наук. пр.* Вип. 78. Херсон: Херсонський державний університет, 2019. С. 24-29.

5. Підодвірна М. І. Наративні стратегії у романі Г. Шкурупія «Двері в день». *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць.* Вип. 39. Київ: Національний авіаційний університет, 2019. С. 84-89.

6. Підодвірна М. І. Ненадійна розповідь «роздвоєного» наратора в новелі М. Хвильового «Я (Романтика)». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* Вип. 48. 2019. С. 32-36.

7. Підодвірна М. І. Художня реалізація концепту маски у романі Юрія Андруховича «Перверзія». *International Academy Journal Web of Scholar*. № 6(36). 2019. P. 41-45.

8. Підодвірна М. І. Наративна структура роману Ю. Андруховича «Рекреації». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство / за ред. д. філол. н. Ткачука М. П.* Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 50. С. 97-110.

АНОТАЦІЯ

Підодвірна М. І. Феномен ненадійного наратора в українській прозі ХХ століття: історико-літературний вимір. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України. Тернопіль, 2019.

У дисертації досліджено феномен ненадійного наратора в динаміці літературних форм ХХ століття. Виокремлено тенденції виникнення ненадійної нарації в українській літературі 20-30-х рр. ХХ ст. і на цій основі простежена закономірність її майстерної реалізації у прозі В. Винниченка («На той бік»), Миколи Хвильового («Я (Романтика)»), В. Домонтовича («Доктор Серафікус»), Майка Йогансена («Подорож ученого доктора Леонардо...»), Тео Шкурупія

(«Двері в день»). Проаналізовано типи ненадійного наратора у постмодерністських романах Ю. Андруховича («Рекреації», «Московіада», «Перверзія»). Доведено, що українські письменники переосмислювали традиції класичної літератури та творили іншу прозову конструкцію, заґрунтовану на експериментах з принципами організації та структурування художнього тексту, жанрами й викладовими формами. Наголошено, що у творах ХХ ст. (окрім «Я (Романтика)») простежуються ознаки карнавалізації й актуалізується меніппея як жанрова традиція, в якій співіснують кілька фабул і сюжетів, а ненадійний наратор ускладнює наративну структуру. У кожному творі виділено ознаки ненадійної нарації та охарактеризовано ефект, нею зумовлений.

Ключові слова: ненадійний наратор, наративна стратегія, меніппея, карнавалізація, іронія, жанр, авторський стиль, рецепція.

SUMMARY

Pidodvirna M.I. The phenomenon of an unreliable narrator in Ukrainian prose of the twentieth century: historical and literary dimension. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, specialty 10.01.01 – Ukrainian Literature. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Ternopil, 2019.

The thesis investigates the phenomenon of unreliable narrator in the dynamics of literary forms of the twentieth century. The tendencies of the development of unreliable narration in the Ukrainian literature of the 20-30's of the XX century are characterized. The performed analysis allows to prove the skillful use of unreliable narration technique in the prose of V. Vynnychenko (“On the Other Side”), Mykola Khvylovyi (“I (Romance)”), V. Domontovych (“Doctor Seraphicus”), Mike Jogansen (“Journey of Dr. Leonardo”), Geo Shkurupiy (“Doors in a Day”). The types of unreliable narrator in the postmodern novels by Yu. Andrukhovych (“Recreations”, “Moskowiada”, and “Perversion”) were also analyzed. It was proved that each of the writers bypassed the traditions of classical literature and created completely different prose texts, based on the experiments with the structural principles of literary composition, genres and narrative forms. The author argues that in a number of texts (except for “I (Romance)”) we can trace the manifestations of carnivalization and actualized menippeah as a genre tradition in which several plotlines and subjects coexist, and an unreliable narrator is the major component of a higher structural level of composition. Therefore, it is important to single out the primary story, which in this context is closely linked to the act of storytelling in general and the unreliable narrator in particular. The focus is on the stylistics of the text, characterized by increased emotionality and expressiveness. Thus, special attention is paid to the motivation of the provocative behavior of a narrator.

The researcher identified the homodiegetic narrator who conceals oneself as a source of storytelling in V. Vynnychenko’s “On the Other Side”. As a result, the reception acquires a dual outline and the reader cannot give an unambiguous assessment of the characters and specify the events throughout the text. The protagonist tells his story from a third person and pretends to be an intellectual, but a

reader through the unreliable signals interprets the story of a pseudo-intellectual with dubious moral values and beliefs.

The research outlines the specific features of the narrative structure in the short story “I (Romance)” by Mykola Khvylovyi. The author used the technique of bifurcation and created two plotlines in one story: the first plot tells about moral trials and spiritual torment, the second outlines the becoming a communist and the faulty nature of the ideology itself. The category of doubt has taken on global forms and the recipient is overwhelmed by contradictory feelings, because through the means of romanticization, a positive attitude is formed towards the villain. It was found that in this narrative strategy, the ideological position of the narrator is distant from the position of the author and humanistic issues dominate.

Partiality is identified as the main reason for the narrator's unreliability in V. Domontovych's novel “Doctor Seraphicus”. It is determined that a minor character Korvyn, trapped in a love triangle, is an actual storyteller. Personal interest causes the creation of an unreliable narration.

We could define the distinctive features of menippeah in the novels “Doors in a Day” by Geo Shkurupiy and “Journey of Doctor Leonardo” by Mike Jogannsen. We established that a metagenre narrator is always unreliable, and the archetype of such storyteller is a trickster, who provokes a contradictory interpretation.

The research analyses a new form of Mike Jogannsen's intellectual novel, based on the game with the reader and the structure of the work. The primary story written by an exotic narrator Don Jose Pereira describing of Dr. Leonardo's journey with a beautiful Alcesta to the so-called Switzerland of Slobozhanshchyna. There is a paradoxical phenomenon in the text, when the narrator speaks directly about the schematic structure of the plot and the fictional characters that proves experimentation with both the form and the reception, but it is difficult for the readers to perceive it, since they have no similar experience.

In Geo Shkurupiy's novel “The Door of the Day”, Theodore Guy is considered an unreliable narrator, describing his life and justifying dubious moral and ethical qualities. The text repeatedly emphasizes that he is in a state of changed consciousness (intoxication, opium), and most of the text consist of his dreams, delusions and visions of the character-narrator.

Of particular interest is a figure of the narrator in the trilogy by Yu. Andrukhovych. In the novel “Recreations” the unreliable narrator acts as a director, who organizes the festival “Holiday of the Rising Spirit”. A parallel plot is the story of poets arriving in Chortopil. The main feature of an unreliable narrator is the hidden “voice” of Pavlo Matsapura in his own text. This is proved by his grand appearance in the finale, which accompanies the act of self-disclosure.

The double nature of Otto von F. is viewed as a peculiar technique that determines the effect of unreliability in the novel “Moskowiada”. Opposition of the voices You-I is the basic principle of the text structure, and the style of storytelling brings to the forefront a category of doubt, since several versions of the events often coexist. Reality and unreality are intertwined; the narrator recognizes that his credibility is seriously compromised and, at the same time, he emphasizes the faithful

character of his story. Yu. Andrukhovych achieves this effect with the help of genre features of menippeah and the narrative strategy of an unreliable narrator.

The pastiche novel "Perversion" is the most complex in structure. The work differentiates the mask of the author, the mask of the narrator, the mask of the character, who all play special roles in the text. The novel violates the moral, ideological, religious norms, as well as the principles of text composition. It should be noted that the narrator is engulfed in many versions of events; he does not hide the uncertain nature of his story, including fiction, memory lapses, and shortsightedness. The "perverted" character changes names, personifications, and behavior.

Tus, each work outlines the features of an unreliable narration and the resulting effect. It was proved that understanding of the above phenomenon allows to express meanings and to activate the role of the reader in the understanding of modern and postmodern texts.

Keywords: unreliable narrator, narrative strategy, menippeah, carnivalization, irony, genre, author's style, reception.

Підписано до друку 26.02.2020.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 02/20/2-6

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.